

Zdeňka HLEDÍKOVÁ, *Svěcení duchovenstva v církvi podjednou: edice pramenů z let 1438–1521. Ordinationes clericorum in ecclesia „sub una specie“: editio fontium ad Bohemiam Moraviamque spectantium annis 1438–1521*, Scriptorium, Dolní Břežany 2014

185 s., ISBN 978-80-88013-00-6

Současná historiografie právem věnuje zvýšenou pozornost problematice svěcení duchovenstva ve středověku, neboť se jednalo o významný přechodový rituál, který měl rozsáhlé společenské, církevněprávní a liturgické konsekvence. Právě aktem svěcení byla udržována tzv. apoštolská posloupnost, tzn. personální kontinuita kléru sahající teoreticky až ke Kristovým učedníkům, která byla nepochybně jedním z důvodů výlučného postavení duchovních ve středověké společnosti. Vzhledem k důležitosti aktu svěcení s tímto obřadem již v pozdním středověku souvisela systematická úřední agenda: byly vedeny různé pomocné seznamy i oficiální matriky svěcenců, kterým byly vystavovány listiny o přijetí daného stupně svěcení (formáty). Pokud chtěl klerik získat svěcení mimo svou domovskou diecézi, musel od svého biskupa nebo jeho zástupců nejprve získat propouštěcí listinu (dimisoriál). Specifické písemnosti doprovázely svěcení duchovenstva u papežské kurie.

Poměrně bohatý soubor pramenů o svěcení kléru v předhusitské pražské diecézi nedávno vytěžila Eva Doležalová.¹ Pro dobu husitskou, poděbradskou a jagellonskou byly však donedávna k dispozici jen dílčí práce, věnované svěcení duchovenstva basilejským legátem, biskupem Filibertem z Coutances (nově Blanka Zilynská),² svěcení českých kleriků u papežské kurie v letech 1420–1447 (Aleš Pořízka),³ případně svěcení duchovních strany podobojí.⁴ Na tyto výzkumy nyní navázala monografie Zdeňky Hledíkové, věnovaná problematice svěcení duchovních v církvi podjednou v letech 1438–1521.

Zaměření knihy na duchovní strany podjednou tedy vyplnilo významnou badatelskou mezeru a vyplývá také z dlouhodobého odborného zaměření autorky; současně však jde o poněkud problematicky vymezené téma, čehož si autorka byla dobře vědoma. Připomeňme stručně základní historický rámec, který Zdeňka Hledíková nastiňuje v úvodu knihy. Církev podobojí v Čechách i na Moravě, která se nikdy nevzdala apoštolské posloupnosti, měla být v duchu basilejských kompaktát administrována spolu s místní církví podjednou společným (arci)biskupem a její klerici mohli přijímat svěcení jak od tohoto arcibiskupa, tak i od jakéhokoliv jiného

1) Vedle řady studií srov. Eva DOLEŽALOVÁ, *Svěcenci pražské diecéze 1395–1416*, Praha 2010.

2) Blanka ZILYNSKÁ, *Svěcení kněžstva biskupem Filibertem v Praze v letech 1437–1439*, Documenta Pragensia 9, 1991, s. 361–388.

3) Aleš POŘÍZKA, *Svěcenci z českých zemí u papežské kurie v letech 1420–1447*, in: Církevní správa a její písemnosti na přelomu středověku a novověku, Praha 2003 (= Acta Universitatis Carolinae – Philosophica et historica 1999/2; Z pomocných věd historických XV), s. 245–264.

4) Srov. zejména starší práci Jana ŘEHÁKA, *Kutnohorské diárium biskupa Filipa Villanuovy*, Praha 1879.

katolického biskupa. V praxi fungovala tato symbióza utrakvistů s katolickou církví snad jen za krátkého působení biskupa Filiberta v Praze, jenž v letech 1437–1439 prokazatelně světil duchovenstvo obou stran. Po jeho náhlé smrti a krachu snah o obsazení pražského stolce všeobecně akceptovatelným kandidátem se však obě vyznání v Čechách uzavřela do vlastního světa a jejich proklamovaná administrativní jednota se ukázala být nereálnou chimérou. Ve skutečnosti si obě strany vytvořily vlastní administrativní struktury, pro které se až později vžilo označení horní a dolní konzistoř.

Nový stav přinášel straně podobojí četné výhody, spočívající v zachování vlastní identity a určitých teologických i liturgických specifik, zároveň však i obrovské problémy se zajištěním platně vysvěceného duchovenstva, což se brzy ukázalo být nejzranitelnějším místem českého pokompaktátního utrakvismu. Klerici podobojí se snažili získat svěcení v diecézích sousedících s Čechami, protože však neměli dimisoriál od administrátorů pražské diecéze podjednou nebo nebyli ochotni odpřisáhnout kalich, byli středoevropskými biskupy (zpravidla?) odmítáni.⁵ Jejich kroky pak obvykle vedly do různých italských diecézí, kde se po zaplacení příslušných „poplatků“ setkali s větší vstřícností. Na sklonku 15. a na počátku 16. století pak administrátoři podobojí do Čech pozvali postupně dva světitelé biskupy z Itálie, jejichž působení problém na jistou dobu vyřešilo.⁶

Vzhledem k tomuto – obecně známému – vývoji Hledíková logicky předpokládá, že všechna svěcení duchovenstva, která se konala v Čechách z iniciativy katolických administrátorů, podobně jako všechna svěcení Čechů v okolních i vzdálenějších diecézích, která proběhla na základě platného dimisoriálu horní konzistoře, a v neposlední řadě také všechna svěcení Čechů u papežské kurie se patrně vztahovala právě na katolické duchovenstvo.⁷ Tento základní předpoklad se promítá do celkového vymezení tématu i do názvu knihy s tím, že autorka na více místech upozorňuje na jeho hypotetičnost: „Do důsledku vzato: je to v podstatě pouze předpoklad, že jde o svěcení katolické církve. Předpoklad je to jistě pravděpodobný a vyplývající z již existujícího správního rozdělení katolíků a utrakvistů pod vedením vlastních konzistoř, z něhož plyne, že kompaktátní dohoda mohla jen v počátečních několika málo letech ještě ovlivnit společné svěcení kandidátů z obou

5) Autorka připomíná známou epizodu z vratslavského rukopisu Starých letopisů českých datovanou do roku 1446, kdy měl míšeňský biskup a někdejší pražský profesor teologie Jan Hoffmann odmítnout české svěcení, kteří sice měli platný dimisoriál, ale nechtěli odpřisáhnout kalich.

6) Srov. Niccolò DEL RÉ, *Agostino Luciani, apostata hussita*, Rivista di storia della Chiesa in Italia 1, 1947, s. 418–429; Jan ŘEHÁK, *Filip Villanuova – český biskup pod obojí 1504–1507*, Kutná Hora 1878; Týž, *Kutnohorské diárium*.

7) Pokud jde o svěcení u kurie, A. POŘÍZKA, *Svěcení z českých zemí*, vyslovil na základě rozboru míst původu svěcenců vcelku přesvědčivou hypotézu, že část svěcenců z Moravy za pontifikátu Evžena IV. patrně tvořili utrakvisté, kteří tím obešli olomouckého biskupa, jenž nebyl ochoten světit utrakvistický klérus. V anonymním prostředí římské kurie se příslušní světenci ke svému utrakvismu nehlásili a jako klerici olomoucké diecéze nebudili takové podezření jako adepti z pražské diecéze, takže se jim podařilo svěcení získat. Zdeňka Hledíková v recenzované knize na tuto hypotézu přímo nereaguje, zastává však opačný názor. Podle ní byla možnost získat svěcení v Římě „sotva využívána kališníky, už proto, že odmítali jurisdikční primát papeže“ (s. 9).

církvi“ (s. 66). Autorka však jedním dechem upozorňuje na to, že „neexistuje jediný přímý doklad, že by oněch 32 a další téměř stovka svěcenců zapsaných v seznamech [...] zastávali katolický ritus“ (tamtéž).

Kniha je rozdělena do dvou velkých oddílů. První je věnován svěcením Čechů u římské kurie, kde autorka navazuje na výše zmíněný výzkum Aleše Pořízky pro léta 1420–1447. Základním pramenem je 87 bohemikálních zápisů v tzv. *Libri formatarum* z let 1447–1521, které autorka pečlivě edituje (s. 31–55). Druhý oddíl je tematicky poněkud pestřejší a jde v něm o svěcení českého duchovenstva, která proběhla v Čechách, v sousedních regionech, ale i ve vzdálenějších zemích v součinnosti s katolickými administrátory pražské diecéze. Tento oddíl je pro změnu založen na rozboru tzv. akt administrátorů podjednou, z nichž autorka vybrala a v následné edici (s. 78–127) vydala dimisoriály určené pro české kleriky usilující o svěcení v cizích diecézích, formáty těchto i dalších českých kleriků, které obdrželi při svém vysvěcení, a v neposlední řadě též seznamy svěcenců dvou hromadných svěcení, která vykonali pozvaní biskupové v Čechách (naumburský světící biskup Mikuláš Langen v Teplé roku 1460, kamínský a havelberský světící biskup Jan Wilde v Praze roku 1498).

V první části autorka nejprve podrobně představuje proces svěcení kleriků u kurie, jak byl popsán v dosavadní zahraniční literatuře. Ukazuje, že organizace svěcení byla jednou z kompetencí Apoštolské komory, jejíž kancelář vyhotovovala seznamy svěcenců u jednotlivých termínů svěcení a vydávala příslušné formáty, přičemž vše bylo přepisováno do zvláštní řady kamerálních register, označovaných *Libri formatarum*. Svěcení se konala na různých místech Říma, avšak ve vcelku ustálených termínech, přičemž jejich provedením byl vždy pověřen některý biskup dlouhodobě žijící u kurie. Výjimku představovala mimořádná svěcení mimo tyto termíny, která byla udílena různým jednotlivcům na bázi osobních kontaktů a „klientelismu“; v těchto případech samozřejmě nevznikal seznam svěcenců a komora také nevystavila formátu, ale příslušný světitel osobně vydal testimoniál o dosaženém svěcení.

Hledíková svůj výzkum i edici zaměřuje na české, moravské a slezské kleriky (celá pražská provincie a vratislavská diecéze)⁸ zastoupené ve zkoumaném období v *Libri formatarum*, upozorňuje však přitom na často mylné uvádění domovské diecéze. V některých případech se snad mohlo jednat o chyby kamerálních písařů; za jinými případy však Hledíková tuší spíše záměrnou snahu adeptů o svěcení uvést jinou diecézi než pražskou (tak např. adepti z Žitavy bývají uváděni pod míšeňskou diecézí, svěcenci z Kladska pod vratislavskou či olomouckou diecézí, osoby z jižních a jihozápadních Čech pod pasovskou, resp. řezenskou diecézí; naproti tomu klerici z německého příhraničí se nikdy neuvádějí pod pražskou diecézí). V některých případech bylo možno podobné nepřesnosti v aparátu edice vcelku bez

8) Nezařazení lužické části míšeňské diecéze je pochopitelné, protože by autorka musela u všech drobnějších lokalit míšeňské diecéze pracně posuzovat, zda spadaly do Lužic, nebo již do vlastního Míšeňska. Zařazení vratislavské diecéze plně postačuje pro možnost srovnání situace v katolické části zemí Koruny české se situací v nábožensky rozdělených Čechách a na Moravě.

problémů opravit. Protože však slovanská i germánská místní jména bývají v kuriálních písemnostech často zkomolena, vyslovuje autorka obavu, že mezi kleriky neurčitelných lokalit z Míšně, Řezna, Pasova a dalších diecézí mohou být ukryti ještě další Češi.

Základní „statistické“ vyhodnocení pramene nepřineslo nijak jednoznačné výsledky, velmi zajímavá je však nápadná převaha kleriků z olomoucké diecéze (35) nad osobami z podstatně větší a lidnatější pražské (25) či vatislavské (24) diecéze, pro což teprve bude nutno nalézt vysvětlení.⁹ Rozložení jednotlivců i menších skupinek v čase nijak nekoresponduje s intenzitou diplomatických a politických styků českých zemí s kurií ve zkoumaném období; bohužel však v řadě *Libri formatarum* chybí léta 1456–1464 a 1476–1481, kdy byly styky českých katolíků s papežem vzhledem k politické situaci dost intenzivní.

První část knihy celkově přináší množství zajímavých podnětů k prosopografii kléru ze zemí Koruny české a k problematice vztahů českých zemí, resp. jejich katolických částí k papežské kurii v dynamické době mezi husitstvím a reformací, což je dosud – pomineme-li sféru „vysoké politiky“ a diplomacie – jen málo probádaná oblast.¹⁰ Ve druhé části se autorka obrací ke svěcením konaným v Čechách, jejich blízkém i vzdálenějším okolí – vždy však pod egidou nebo alespoň se souhlasem pražských administrátorů pod jednou. Tato pasáž je zajímavým doplňkem k dosavadnímu bádání o církevně-správní agendě horní konzistoře, kterou kromě samotné Zdeňky Hledíkové¹¹ rozvíjeli především Antonín Mařík, Veronika Macháčková, Josef Macek i další autoři.¹²

Hledíková nejprve rozebírá svůj hlavní pramen a analyzuje zápisy o svěceních v administrátorských aktech – tedy především seznamy svěcenců a opisy formát, u nichž se zamýšlí nad příčinou jejich častého opisování do akt. Na rozdíl od předhusitské doby administrátoři podjednou zřejmě pocítovali vyšší potřebu doložit u zápisů o konfirmacích kleriků k beneficiím též právoplatnost ordinace příslušných duchovních, což se dělo právě opisem formáty do akt. Z tohoto důvodu byly do akt přepisovány i formáty kleriků pocházejících z ciziny, kteří v pohusitských Čechách získali beneficium – nejčastěji Poláků z poznaňské a hnězdenské diecéze (s. 64–66; tyto formáty ovšem Hledíková needituje ani více nerozebírá, protože vypovídají o svěceních duchovenstva v příslušných diecézích a nemají přímý vztah k Čechám ani k českému kléru).

9) Opět se nabízí Pořízkova hypotéza, že mezi kleriky z Moravy mohli být zastoupeni i moravští utrakvisté – viz k tomu výše v pozn. 7.

10) Pro oblast papežské diplomacie a politiky srov. Antonín KALOUS, *Plenitudo potestatis in partibus? Papežští legáti a nunciové ve střední Evropě na konci středověku (1450–1526)*, Brno 2010.

11) Zdeňka HLEDÍKOVÁ, *Administrace pražské diecéze na sklonku první poloviny 15. století*, Acta Universitatis Carolinae. Historia Universitatis Carolinae Pragensis 31/1, 1991, s. 117–128.

12) Četné práce Antonína Maříka o administrátorech pod jednou a jejich aktech postrádám v soupise literatury recenzované publikace. Srov. např. Antonín MAŘÍK, *K postavení katolické církve v Čechách v době poděbradské. (Činnost katolických administrátorů za Jiřího z Poděbrad)*, Folia Historica Bohemica 7, 1984, s. 101–196; Veronika MACHÁČKOVÁ, *Církevní správa v době jagellonské. (Na základě administrátorských akt)*, Folia Historica Bohemica 9, 1985, s. 235–290; Josef MACEK, *Víra a zbožnost jagellonského věku*, Praha 2001.

Následně autorka nastiňuje typologii jednotlivých svěcení (svěcení konaná v Čechách a organizovaná administrátory, svěcení konaná mimo Čechy na základě dimisoriálu administrátorů pro příslušného klerika a svěcení konaná mimo Čechy, avšak na žádost administrátorů). Poté jsou nejprve představena svěcení konaná pod egidou horní konzistoře, která jsou zasazena do širšího kontextu dějin katolické církve v pohusitských Čechách (ordinační aktivita titulárního biskupa Jana z Grada v Žitavě, svěcení konaná vratislavským biskupem Joštem z Rožmberka v Praze, svěcení konané roku 1460 naumburským světicím biskupem Mikulášem Langenem v Teplé, svěcení konané roku 1498 kamínským a havelberským světicím biskupem Janem Wildem v Praze). Vedle toho autorka rozebírá, do kterých cizích diecézí a míst se čeští katoličtí svěcenci vypravovali mezi těmito svěceními. Pokud to bylo na základě přímé žádosti horní konzistoře, jednalo se zpravidla o nejbližší německé diecéze; pokud na základě dimisoriálu, jednalo se často o severní a střední Itálii. Pozoruhodné je autorčino zjištění, že ani v prvním, ani ve druhém případě nemáme doloženy cesty svěcenců do Olomouce, aby přijali ordinaci z rukou místního biskupa nebo jeho koadjutorů. Naproti tomu jsou však v administrátorských aktech ojediněle doloženy svěcenci z olomoucké diecéze.¹³

Ať už se jednalo o svěcení v Čechách nebo mimo Čechy, na základě dimisoriálu nebo cílené žádosti administrátorů, byly do administrátorských akt velmi často přepsány příslušné formáty, které představují nejčastější typ ordinačních písemností v této sérii úředních knih. Hledíková poukazuje na skutečnost, že shromážděný a v následné edici vydaný materiál představuje vhodný základ pro budoucí komparativní výzkum tohoto listinného typu v latinské Evropě, který by mohl přinést velmi zajímavé výsledky. I když formáty měla být univerzální průkazkou každého duchovního, která v celém křesťanstvu dosvědčovala jím dosažený stupeň svěcení, a přestože bychom očekávali, že formáty měly být v základních obrysech na celém Západě podobné, v jejich formuláři i celkové podobě přesto existovaly značné rozdíly, které velmi názorně vyplývají i ze vzorku shromážděného v administrátorských aktech. Variabilita formuláře sahá od velmi stručných písemností, jež takřka jedinou větou vystihují nejpodstatnější fakta daného svěcení, až po detailní popisy příslušné ordinace ve formě notářského instrumentu se svědky.

Tímto zjištěním a současně apelem k dalšímu studiu autorka naznačuje jeden z možných směrů budoucího bádání, které by se mohlo na základě její knihy a v ní obsažené edice dále rozvinout. Kniha však jistě nepodníjí jen diplomatický rozbor *litterae formatae* či třeba *litterae dimmissoriales*, ale především představuje zásadní impuls pro studium církve podjednou a její správy v Čechách od závěru husitské revoluce až do nástupu německé reformace. Přitom nejen důkladně mapuje problematiku ordinací v katolickém prostředí v Čechách, ale zároveň poskytuje i řadu impulsů pro poznání vztahů mezi českými katolíky a katolickou církví za hranicemi země, mezi katolickými diecézemi uvnitř pražské provincie a zemí Koruny české, ale v neposlední řadě také mezi českými katolíky a utrakvisty, kde

13) Obě tato zjištění představují cenný poznatek pro bádání o dějinách olomouckého biskupství a jeho správy po husitských válkách a ve druhé polovině 15. století.

autorka na více místech nalézá podpůrné argumenty pro svůj úvodní předpoklad, že administrace i svěcení duchovenstva podjednou probíhaly odděleně od správy církve podobojí, která si svěcení musela vyřešit jinak – a obvykle při tom narážela na značné překážky.

Jednoznačným přínosem recenzované práce bude také její široká využitelnost v prosopografických a církevně-topografických výzkumech, čemuž napomáhají i zařazené přehledné seznamy světitelů (s. 28–30, 74–77) a závěrečné rejstříky světitelů, svěcenců i míst svěcení (s. 143–166). Jsem si plně vědom komplikovanosti identifikace některých osob a míst, ale též nejrůznějších titulárních biskupství, z čehož vyplynula nutnost ponechat některá zeměpisná označení s otazníkem. Právě v identifikaci místních jmen jsem také našel jedinou drobnou chybu, když autorka arcibiskupství *Durracensis* lokalizuje do Tirany (s. 29, č. 14), byť správně se jistě jedná o starší hlavní město Albánie – Drač (albánsky Durrës, latinsky Dyrrhachium, italsky Durazzo).

Recenzi musím uzavřít jednoznačným konstatováním, že Zdeňka Hledíková předložila další důkladnou studii z dějin středověké latinské církve a její správy (nejen) na území České koruny. Kniha navzdory svému poměrně úzkému zaměření představuje jeden z nejdůležitějších příspěvků k osudům církve podjednou v Čechách mezi husitstvím a reformací.

PETR ELBEL

Petr HLAVÁČEK, *Čtrnáct svatých Pomocníků. K pozdně středověké spiritualitě elit a její christocentrické dimenzi*,
Filozofická fakulta UK, Praha 2014

411 s., ISBN 978-80-7308-534-6

V přínosné ediční řadě *Fontes* Petr Hlaváček publikoval svoji upravenou habilitaci, kterou obhájil na pražské filozofické fakultě. Téma částečně sice navazuje na jeho dizertaci o českých františkánech a na jeho početné předchozí studie, svým interdisciplinárním záběrem však směřuje k vyšší metě, kterou představuje syntetické zpracování pěti základních okruhů otázek: (1) Byl kult Čtrnácti sv. Pomocníků jen středoevropským fenoménem? (2) Lze doložit, že frankenthalské události z let 1445–1446 měly za následek „transfer“ kultu z tzv. lidové zbožnosti do tzv. spirituality elit? (3) Existovala vedle hornofranského Frankenthalu i další, významem rovnocenná centra kultu? (4) Do jaké míry písemné prameny podporují „klíčovou pracovní hypotézu“ o christocentrické dimenzi zkoumaného kultu, a (5) pokud kult Čtrnácti sv. Pomocníků představoval zásadní fenomén, jak na něho reagovali mluvčí evropských reformací?

Vlastnímu zpracování v pěti kapitolách předchází Prolog o recepci tématu v moderním dějepisectví s navazujícím nástinem otázek metodologické a koncepční